

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XLI

Zagreb, 2017.

Broj 80

rasprave i prilozi

UDK 27-9(450Venecija=163.42)“14/16”(093.4)
314.15(497.5:450)“14/16”(091)
347.67:930.2
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 13. studenoga 2016.
Prihvaćeno za objavljivanje: 5. srpnja 2017.

MLETAČKA CRKVA I SAMOSTAN SAN LORENZO U OPORUČNIM SPISIMA HRVATSKIH ISELJENIKA (15. – 17. STOLJEĆE)*

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

U središtu istraživačke pozornosti ovoga rada oblici su povezanosti hrvatskih iseljenika u Mletke s tamošnjom crkvom i benediktinskim samostanom San Lorenzo u razdoblju od 15. do 17. stoljeća. Rad je zasnovan na proučavanju izvorne arhivske građe iz Državnoga arhiva u Mlecima, ponajprije fondova koji sadrže oporučne spise. U prvome dijelu rada razmatraju se opći pokazatelji o Hrvatima povezanim s crkvom i samostanom San Lorenzo, dočim je središnji dio rada usmjeren na podrobno proučavanje dijelova oporučnih spisa koji potvrđuju višestruke i svestrane odnose iseljenika zavičajem od istarskoga sjevera do Boke kotorske s rečenom crkvenom ustanovom.

KLJUČNE RIJEČI: *migracije, Mleci, crkva i samostan San Lorenzo, oporuke, povijest kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka, crkvena povijest.*

Uvod

Tijekom višestoljetne mletačke uprave nad pretežitim dijelom istočnoga Jadrana jedna od prevažnih sastavnica međusobne komunikacije zasigurno su bili i migracijski procesi. Mletački državni dužnosnici, diplomati, javni službenici, nositelji obrtničkih i trgovačkih djelatnosti te umjetnici i svakovrsni majstori, stoljećima su bili – prema dužnosti ili vlastitome izboru – sastavni dio svakodnevlja (ponajprije) gradskih sredina od istarskoga

---

* Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 6547.

Kopra do Albanije. Ne manje je bila važna i povratna komunikacija koja se odnosila na iseljeničke procese s hrvatskoga uzmorja u prijestolnicu Serenissime, učestalo prisutna od srednjega vijeka do pred sam kraj opstojanja Mletačke Republike.¹

U sklopu razmatranja hrvatsko-mletačkih povijesnih i kulturnih poveznica jedna od izrazito bitnih sastavnica koja se – dokumentirana obiljem arhivskoga gradiva – nepobitno nameće kao vrijedna istraživačkoga zadatka, svakako se odnosi na crkvene veze i vjerski život. Tijekom prošlih godina autorica ovoga teksta bavila se tom tematikom te je učinak toga bio i niz radova koji se odnose na povezanost hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima i tamošnjih crkvenih ustanova.² Ovaj je rad nastavak tih prethodno započetih istraživanja te se na ovome mjestu nastoji, ponajprije tragom znanstvene obrade izvornoga i neobjavljenoga arhivskoga gradiva, prezentirati udio nekoć brojčano snažne i društveno utjecajne hrvatske zajednice u mletačkoj crkvenoj povijesti. U fokusu su istraživanja mletačka crkva i samostan benediktinskih redovnica San Lorenzo te njihova izravna povezanost s Hrvatima nastanjenima u Mlecima. Riječ je o crkvenoj ustanovi smještenoj u srcu istočnoga gradskog predjela Castello, području višestoljetnog useljavanja nemletačkih etničkih skupina, među kojima su i Hrvati imali zapaženo mjesto. Također, sve do 19. stoljeća samostan i crkva San Lorenzo sloveli su kao jedna od vodećih crkvenih ustanova u Mlecima te je njezina učestala povezanost s iseljenim Hrvatima dodatan prinos i posvjedočenje važnosti i cijenjenosti nekoć brojne istočnojadranske zajednice u glavnome gradu Serenissime.³

¹ Detaljnije o tijeku istočnojadranskih iseljavanja u Mletke vidi u: Brunehilde IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300–1510*, Roma, 1997.; Lovorka ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003. U navedenim knjigama dodatno vidi brojne dodatne bibliografske jedinice o navedenoj temi.

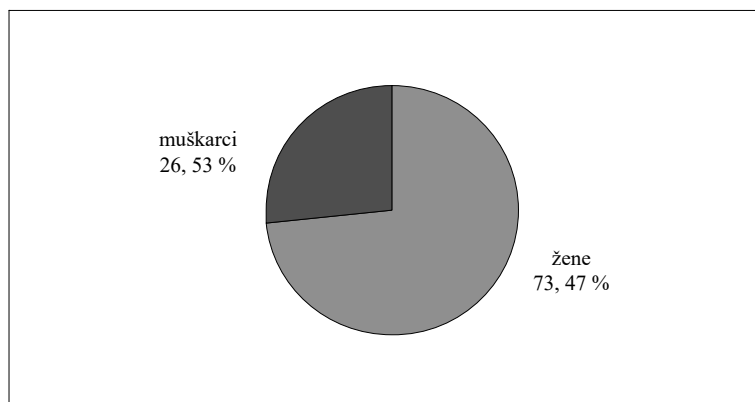
² Usporedi, primjerice: L. ČORALIĆ, »Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika«, *Croatia christiana periodica* (dalje: *CCP*), god. XVIII, br. 34, Zagreb, 1994., str. 79–98; ISTA, »Hrvatski iseljenici u Mlecima i Scuola grande S. Rocco«, *CCP*, god. XXXIII, br. 63, Zagreb, 2009., str. 65–76; ISTA, »Hrvatski iseljenici i mletačka Scuola grande S. Marco«, *Povijesni prilozi*, god. 28, br. 36, Zagreb, 2009., str. 9–22; ISTA, »Hrvati i samostan S. Domenico u Mlecima (15. – 18. st.)«, u: *Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka* (priredili L. ČORALIĆ – Slavko SLIŠKOVIĆ, Zagreb, 2009., str. 375–395; ISTA, »Oporučna svjedočanstva i zapis o posveti – hrvatske veze s mletačkom crkvom S. Lio (XV.–XVIII. st.)«, *CCP*, god. XXXIV, br. 65, Zagreb, 2010., str. 39–50; ISTA, »Hrvatski iseljenici u Mlecima, crkva S. Sepolero i barski nadbiskup Ambroz Antun Kapić (XVI. st.)«, *CCP*, god. XXXVI, br. 69, Zagreb, 2012., str. 1–9; ISTA, »Župljani, svećenici, darovatelji – hrvatski iseljenici i mletačka župa i crkva S. Moisè (XV. – XVIII. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, god. 31, br. 43, Zagreb, 2012., str. 119–134; ISTA, »Hrvatski useljenici i njihove veze s mletačkom crkvom i bratovštinom S. Maria della Misericordia (tragom oporučnih spisa)«, *CCP*, god. XXXVI, br. 70, Zagreb, 2012., str. 27–39; ISTA, »Hrvatski useljenici u Mlecima, Bratovština topnika i kotorski biskup Angelo Baronio«, *Povijesni prilozi*, god. 32, br. 44, Zagreb, 2013., str. 169–181; ISTA, »Hrvatski useljenici u Mlecima, crkva S. Fosca i posvetni natpis ninskoga biskupa Jeronima Fonde (15. – 18. stoljeće)«, *CCP*, god. XXXVII, br. 72, Zagreb, 2013., str. 73–84; ISTA, »Dominikanski samostani u Mlecima, hrvatski iseljenici i korčulanski biskup Rafael Riva (1605. – 1610.)«, *Godišnjak grada Korčule*, br. 14–15, Korčula, 2015., str. 59–70; L. ČORALIĆ – Filip NOVOSEL, »Mletački samostan i crkva Madonna dei Servi i Hrvati: povezanost od srednjega vijeka do suvremenoga doba«, *CCP*, god. XL, br. 77, Zagreb, 2016., str. 77–93.

³ Crkva San Lorenzo u istočnom gradskom predjelu Castello podignuta je, prema predaji, još u 6. stoljeću te je u 9. stoljeću pridružena ženskom benediktinskom samostanu, koji je neposredno uz crkveno zdanje podigla plemićka obitelj Partecipazio. Godine 1105. crkva i samostan teško su oštećeni u požaru; godine 1140. zdanje je rekonstruirano zalaganjem predstojnice samostana Angele Michiel, sestre dužda Vitalea Michiela II. Današnji oblik zdanje crkve dobilo je između 1592. i 1617. godine, a arhitekt je bio Simone Sorella. Građena je kao jednobrodno zdanje i podijeljena na dio namijenjen vjernicima te na dio namijenjen redovnicama. U vrijeme francuske uprave početkom 19. stoljeća samostan je služio kao ubožnica. Godine 1840. crkvu su preuzeli dominikanci i držali je do 1867. godine. Crkva je teško oštećena u ratu 1915. – 1918. godine, potom je desakra-

Rad je zasnovan na istraživanju oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima pohranjenih u tamošnjem Državnom arhivu (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV) u sklopu fondova Notarile testamenti (dalje: NT) i Corporazioni religiose sopresse (dalje CRS). Vremenski okvir istraživanja odnosi se na razdoblje od 15. do uključivo 17. stoljeća kada su hrvatske prekojadranske migracije svojim opsegom bile najizrazitije. U tekstu će se, slijedom podataka iz arhivskih vrela, zbirno obraditi opće značajke koje se odnose na dio hrvatske skupine u Mlecima izravno povezan s crkvom i samostanom San Lorenzo, a potom će se – u središnjem dijelu rada – pojedinačno raščlaniti način spominjanja rečene crkvene ustanove u oporučnim spisima. U zasebnome (i završnome) dijelu rada u fokusu istraživanja bit će odabrane oporuke hrvatskih iseljenika koji su rečenu crkvu i samostan spominjale višestruko te koje iziskuju dodatnu istraživačku pozornost. Rad teži predstaviti jednu od sastavnica iz života i djelovanja hrvatskih iseljenika u Mlecima, a koja se – u ovome konkretnom slučaju – ponajprije odnosi na njihov vjerski život i religioznost. Također, vjerujemo da je obrada te teme dodatni prinos poznavanju hrvatsko-mletačkih crkvenih poveznica u prošlosti.

Opće napomene o hrvatskim iseljenicima povezanim s crkvom i samostanom San Lorenzo

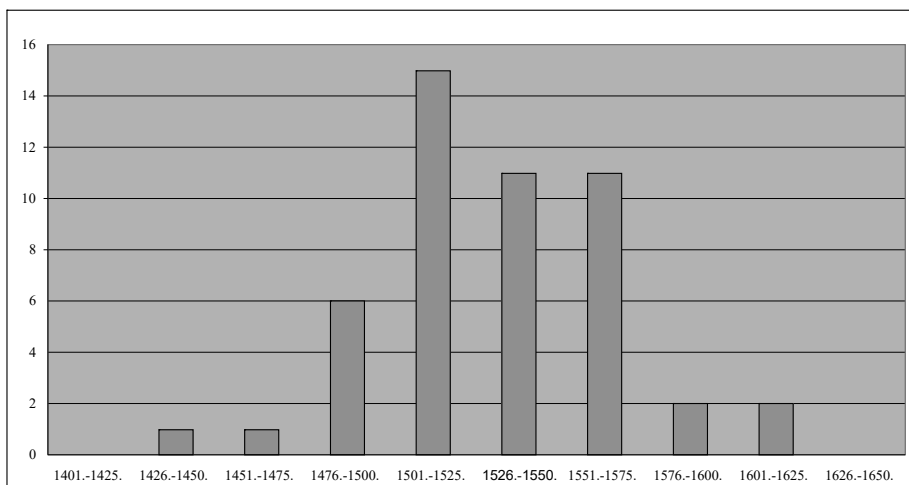
Raspolažemo s nešto manje od pedeset oporuka koje hrvatske iseljenike dovode u izravnu vezu s crkvom i samostanom San Lorenzo. Promatrajući spolnu strukturu (*Grafikon 1*), odnosno razdiobu oporučitelja, prednjače žene (73,47% naspram 26,53% oporuka iseljenika

Grafikon 1: Spolna struktura hrvatskih iseljenika u Mlecima povezanih s crkvom i samostanom San Lorenzo

lizirana i vlasništvo je grada. Iako je već desetljećima u fazi obnove, još uvijek nije dostupna za javnost. Crkva je posljednje počivalište istraživača Marka Pola. Usp. Francesco SANSOVINO, *Venetia città nobilissima et singolare*, Venetia, 1581., str. 25–26; Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1863. (ristampa: Venezia, 1990.), str. 349–351; *Guida ai misteri e segreti di Venezia e di Veneto*, redazione Mario SPAGNOL – Luciano ZEPPEGNO, Milano, 1970., str. 109–110; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 365–366; Umberto FRANZOI – Dina Di STEFANO, *Le chiese di Venezia*, Venezia, 1976., str. 467; Guido ZUCCONI, Venezia: *Guida all'architettura* (con un saggio di Donatella CALBI), Venezia, 2001., str. 87; Marina CRIVELLARI BIZIO, *Campi veneziani*, sv. II., Venezia, 2014., str. 96–102; Jacopo De' BARBARI, *Venezia città mirabile*, Verona, 2009., str. 153–154.

muškoga spola). Taj je postotni omjer očekivan kada u obzir uzmemo da je riječ o ženskom benediktinskom samostanu s kojime su upravo stoga hrvatske iseljenice održavale više kontakata. Također je potrebno uzeti u obzir i činjenicu da su žene, gledajući zbirni uzorak od više tisuća oporuka hrvatskih iseljenika u Mletke, u iskazima svoje posljednje volje češće nego muški oporučitelji izrijekom spominjale i darivale crkvene ustanove i duhovne osobe. Kada je riječ o vremenskoj okviru useljavanja, odnosno bilježenja oporuka (*Grafikon 2*), opažamo da je njihov broj do sedamdesetih godina 15. stoljeća vrlo malen. Tada nastupa brojčano značajno povećanje broja za ovu temu uporabljivih oporuka pri čemu se najveći intenzitet bilježi od oko 1500. do 1575. godine. U kasnijem razdoblju (konac 16. i prva četvrtina 17. stoljeća) broj oporuka hrvatskih iseljenika povezanih s crkvom i samostanom San Lorenzo izrazito opada. Razlog tome lako je objašnjiv – razdoblje druge polovice i kraja 15. stoljeća i prve polovice 16. stoljeća doba je najučestalijih prekojadranskih migracija, izravno povezanih s osmanskim prodorima i sužavanjem teritorija hrvatskih povijesnih zemalja. Hrvati u Mlecima tada su činili jednu od najbrojnijih nemletačkih etničkih skupina te podatci kojima ovdje raspoložemo u cijelosti odgovaraju općim pokazateljima učestalosti i vremenske razdiobe useljavanja i prisutnosti istočnojadranskih iseljenika u gradu na lagunama.⁴

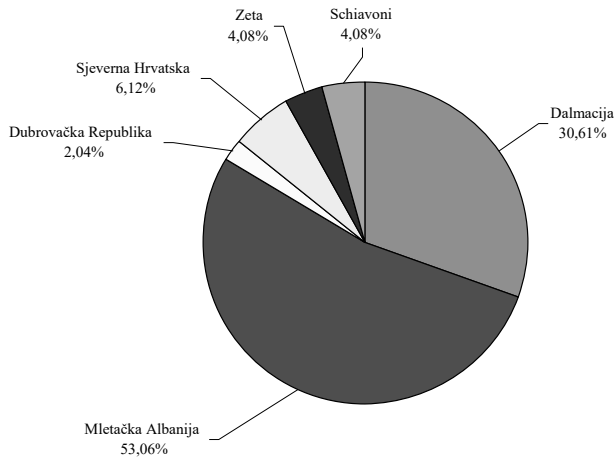

Grafikon 2: Vremenski okvir pisanja oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima povezanih s crkvom i samostanom San Lorenzo

Jedan od bitnih pokazatelja opće strukture hrvatskih iseljenika u Mlecima odnosi se na njihovo zavičajno podrijetlo (*Grafikon 3*). Ovdje analiziran uzorak također pokazuje istovjetne omjere koje opažamo i u primjeru cjelovitog pregleda oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima. Prednjače iseljenici s područja dijela nekadašnje pokrajine Mletačke Albanije

⁴ Tu je potrebno napomenuti da su oporuke iseljenica i iseljenika najčešće pisane u starijoj životnoj dobi. Stoga vrijeme njihova konkretnog useljavanja u Mletke možemo s velikom vjerojatnošću pomaknuti dvadesetak godina ranije. O vremenskim okvirima i učestalosti hrvatskih useljavanja u Mletke vidi detaljnije u: L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka*, str. 81–83, 441–442.

(*Albania Veneta*; 53,06%), a učestalošću bilježenja najviše su zastupljeni oporučitelji iz Kotora (glavni grad rečene pokrajine), Budve i Bara, dočim se u manjem broju primjera spominju i iseljenici iz Herceg Novoga, Ulcinja te s područja Grbalj i Paštrovići. U kontekstu te raščlambe učestalo su zastupljeni i iseljenici iz Dalmacije (30,61%), a izrijeком su kao mjesta užega zavičajnog podrijetla spomenuti u podjednakom omjeru gradovi Cres, Hvar, Korčula, Pag, Split, Šibenik, Trogir i Zadar te otok Brač. Postotni izračun za ostala područja bitno je manji. S područja sjeverne Hrvatske (Senj, Zagreb) prispjevalo je 6,12% iseljenika uključenih u tu skupinu; neodređenom oznakom *Schiavoni* zabilježeno je 4,08% iseljenika; na Dubrovčane je otpadalo 2,04%, dočim je iz Zete (isključivo katolici) zabilježeno 4,08% oporučitelja.

Grafikon 3: Zavičajno podrijetlo hrvatskih iseljenika u Mlecima povezanih s crkvom i samostanom San Lorenzo

Nadalje, kada je riječ o drugim skupnim podacima o toj skupini hrvatskih iseljenika, važnu sastavnicu njihova svakodnevlja činila su zanimanja.⁵ U oporučnim spisima ona nisu redovito navedena. Ipak, čak i statistički malen uzorak pokazuje da su prevladavali pomorci (mornari, barkarioli, ali i kapetani i paruni brodova). Zastupljeni su i trgovci i poduzetnici, dočim na obrtnike otpada tek manji broj oporuka. U nekoliko se primjera bilježe i duhovne osobe (svećenici, redovnice) te kućna posluga (isključivo žene). Prema svojim gospodarskim mogućnostima, odnosno stupnju imučnosti, ti iseljenici mogu se ubrojiti u sloj srednje imućnih građana, kakvima je pripadao poglavit broj tamošnjih Hrvata. Međutim, zahvaljujući konkretnim podacima iz oporuka (legati) saznajemo i za nekoliko iseljenika koji se mogu smatrati izrazito bogatim žiteljima grada na lagunama. To su, navedimo nekoliko primjera, trgovac Nikola Buća pokojnoga Petra iz Paštrovića koji – uz značajne novčane svote – posjeduje i zemljišni posjed i nekretnine u zavičaju;⁶ svećenik Ivan Petanović (*alias Quintilius*), naobraženi kapelan crkve San Severo (posjeduje knjige rimskih klasika) i vlasnik više posjeda na području Omiša i na otoku Braču (Postira),⁷ kao

⁵ Podrobnije o zanimanjima Hrvata u Mlecima vidi u: L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, str. 122–170.

⁶ ASV, NT, b. 413, br. 355, 13. IV. 1557.

⁷ ASV, NT, b. 928, br. 159, 28. VII. 1602.

i paški svećenik Petar Trasonico, čiji novčani legati ukazuju da je činio brojna novčana poslovanja sa sunarodnjacima (najčešće plemićima iz Paga) te raspolagao iznimno velikim kapitalom koji je prelazio 1000 dukata.⁸ Naposljetku, jedan od najimućnijih hrvatskih iseljenika u prvim desetljećima 16. stoljeća bio je Stjepan Tartaro, zavičajem iz sela Lješević na području nekadašnje župe Grbalj. Tartaro i njegova supruga Jelena raspolagali su posjedima u Grblju, u mletačkome zaleđu, davali u najam poslovne prostore u samom srcu Mletaka, a novčane svote kojima su obilno darivali sunarodnjake, članove obitelji te brojne crkvene ustanove iznosile su više tisuća dukata.⁹

Hrvati povezani s crkvom i samostanom San Lorenzo poglavito su obitavali u predjelu Castello (89, 74%), mjestu najučestalijeg useljavanja, života i djelovanja nemletačkih etničkih skupina (*Grafikon 4*).¹⁰ Župa njihova stanovanja ponajprije je bila San Severo, u sklopu koje se – u neposrednoj blizini – nalazi razmatrano zdanje San Lorenzo te je i ta činjenica zasigurno u velikoj mjeri pridonijela da ono bude toliko učestalo zabilježeno u njihovim oporučnim dokumentima.¹¹ U toj se četvrti, u neposrednoj blizini navedenih crkvenih lokaliteta, i danas nalaze brojna toponomastička obilježja, nazivi ulica, trgova i dvorova koji svoje ime duguju hrvatskom iseljeničkom korpusu (*Riva degli Schiavoni, Calle Schiavona, Ramo Schiavona, Corte Piero di Lesina, Corte Solta, Corte Sabbioncella* i drugi), a ondje je opstojala i njihova središnja nacionalna bratovština sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*).¹² Kada je, nadalje, riječ o drugim župama, odnosno četvrtima predjela Castello, uz dominantnu prisutnost župe San Severo, bilježe se, ali isključivo u pojedinačnim primjerima, još i župe San Antonin, San Giovanni in Bragora, San Lio, San Martino, San Pietro di Castello te S. Trinità. Drugi su predjeli u sklopu razmatranja obitavanja razmatrane skupine hrvatskih iseljenika zastupljeni u vrlo malome broju primjera te u svim slučajevima bilježimo jedan postotni iznos (2,56%). To su predjeli San Marco (župa San Moisè), Dorsoduro (župa San Barnaba), Cannaregio (župa Santa Marcuola) te San Polo (istoimena župa). Svi navedeni podatci zorno posvjedočuju činje-

⁸ ASV, NT, b. 359, br. 646, 11. V. 1624. O svećeniku Petru Trasonicu vidi detaljnije u: L. ČORALIĆ, »Paški svećenik Petar Trasonico – istaknuti hrvatski iseljenik u Mlecima u prvoj polovici XVII. stoljeća«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. XLV–XLVI, Rijeka, 2005., str. 251–263.

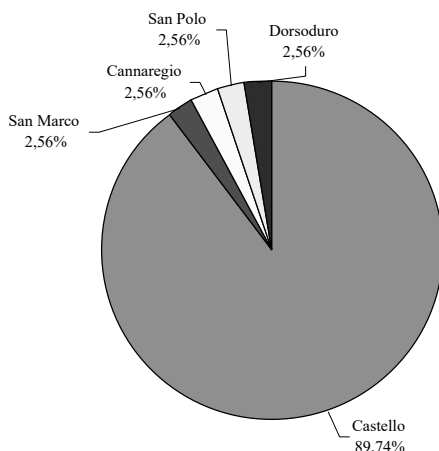
⁹ Raspoložemo s više oporuka i kodicila supružnika Tartaro o kojima će u nastavku rada biti više riječi. Detaljnije vidi u: L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb – Zadar, 2004., str. 235–251.

¹⁰ O problematici topografskog smještaja hrvatskih iseljenika u Mlecima vidi detaljnije u: L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, str. 107–111, 452–453.

¹¹ O učestalosti povezanosti hrvatskih iseljenika s tamošnjom crkvom San Severo kazuje cijeli niz arhivskih dokumenata, odnosno oporučnih spisa. Primjerice, Pavao pok. Ivana iz Budve u svojoj sažetoj oporuci određuje izvršiteljima da se mise njemu u spomen održe u rečenoj crkvi, a kao svjedoci oporuke bilježe se sakristran crkve Dominik i kapelan Marko (ASV, NT, b. 742, br. 50, 1. V. 1511.); Svećenici crkve San Severo Pietro di Bartholomeo i Benedetto svjedoci su i prilikom pisanja oporuke barskoga iseljenika Nikole Lova (NT, b. 968, br. 386, 6. VII. 1521.); Jelena, kći Dimitrija iz Kotora i supruga Stjepana iz Kotora u crkvi San Severo oporučno određuje služenje misa zadušnica za koje izrijekom imenuje kapelana Simeonea (NT, b. 410, b. 89, 20. IV. 1524.); Marija, udovica trgovca Jurja iz Senja ostavlja tamošnjemu kaptolu za troškove pokopa i grobnicu tri dukata, a sva svoja dobra namijenjuje bratovštini Tijela Kristova u crkvi San Severo (NT, b. 127, br. 674, 29. VIII. 1526.).

¹² L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 159–226. O bratovštini vidi i u: Michelangelo MURARO, *Victor Carpaccio alla Scuola di San Giorgio degli Schiavoni in Venezia*, Milano, 1956.; Guido PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia, 1964.; ISTI, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorgeo e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venezia, 1984.

nicu da se skupina hrvatskih usljenika neposredno povezanih s crkvom i samostanom San Lorenzo, mahom trajno nastanjenih u Mlecima u četvrti obitavanja iseljeničkih nacionalnih skupina, i po toj sastavnici u cijelosti može uklopiti u temeljne čimbenike životnoga svakodnevlja sveukupne tamošnje hrvatske zajednice tijekom više stoljeća njezine opstojnosti i djelovanja.

Grafikon 4: Mjesta stanovanja (prema gradskim predjelima) hrvatskih iseljenika u Mlecima povezanih s crkvom i samostanom San Lorenzo

Važan dio svakodnevnoga života hrvatskih iseljenika u Mletke činile su i njihove učestale veze sa sunarodnjacima. One su se zasnivale na bračnim vezama, prijateljskim odnosima i druženjima, obavljanju istih ili sličnih djelatnosti te obitavanju u podudarajućim (susjednim) gradskim župama. Iščitavanje oporuka Hrvata koji su, najčešće kao žitelji predjela Castello i župe San Severo, održavali učestale odnose s crkvom i samostanom San Lorenzo zorno pokazuju njihovu snažnu međusobnu povezanost. Tako su, kada je riječ o »hrvatskim«
brakovima, supružnici bili Stana iz Zadra i splitski mornar Bartol, Klara iz Šibenika i škveranin Marko iz Zadra, Ana iz Paštovića i Andrija iz Dubrovnika, kao i Margareta *Schiavona* i Kotoranin Nikola.¹³ Sunarodnjaci su, nadalje, često spomenuti kao izvršitelji iskaza posljednje volje hrvatskih oporučitelja, a nerijetko svjedoče i prilikom njezina potpisivanja.¹⁴ Naposljetku, važan čimbenik međusobne integracije, ali i očuvanja identiteta

¹³ ASV, NT, b. 535, br. 63, 1. V. 1523.; NT, b. 43, br. 63, 31. III. 1538.; NT, b. 851, br. 3, 5. I. 1570.; NT, b. 70, br. 172, 5. IV. 1573.

¹⁴ Primjerice, izvršitelji oporuke senjskog mornara Jurja bili su trgovac Rade iz Zete i Andrija iz Pirana (ASV, NT, b. 876, br. 376, 17. VII. 1477.); Damjan *de Monte Negro* osoba je od najvećega povjerenja Pavla Ivanova iz Budve (NT, b. 742, br. 50, 1. V. 1511.); Stjepan Tartaro iz župe Grbalj, Petar Pušanić, Nikola iz Zete i Stano iz Šibenika navedeni su kao *commissarii* u oporuci Helene, udovice Kotoranina Marka (NT, b. 408, br. 116, 5. II. 1516.), a u istom je svojstvu u oporuci Marine Volonić spomenut Hvaranin Bartol (NT, b. 210, br. 398, 17. IV. 1546.). Kada je riječ o sunarodnjacima zabilježenim u svojstvu svjedoka (*testimonio*), pekar Andrija iz Šibenika svjedoči u iskazu Lucije, udovice zapovjednika broda Antuna iz Korčule (NT, b. 42, br. 67, 20. VI. 1536.); Petar Franov iz Korčule svjedok je u oporuci Margarete *Schiavone* (NT, b. 851, br. 3, 5. I. 1570.), a Ivan Nikolin iz Dubrovnika u oporuci Šibenčanke Jelene Plastovac (NT, b. 393, br. 301, 18. IV. 1587.).

hrvatskih iseljenika činilo je njihovo sudjelovanje u nacionalnoj bratovštini sv. Jurja i Tripuna, osnovanoj 1451. godine, koja se izrazito učestalo obdaruje oporučnim legatima.¹⁵ Prethodno izrečeni opći podatci kontekstualiziraju pribivanje, djelovanje i društveno svakodnevije skupine hrvatskih iseljenika u Mlecima koji su u svojim oporukama na više načina spominjali benediktinski samostan i crkvu San Lorenzo.¹⁶ Zaključno se ovdje može kazati kako je riječ o iseljenicima koji su po svim obilježjima svoga djelovanja u Mlecima pripadali brojčano snažnoj i uglednoj nacionalnoj skupini. Važan segment njezina djelovanja odnosio se i na religioznost i svakovrsne odnose s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama te će o tome – konkretno o crkvi i samostanu San Lorenzo u spisima hrvatskih iseljenika – biti više riječi u nastavku ovoga rada.

Crkva i samostan San Lorenzo u oporukama iseljenih Hrvata: raščlamba dokumenata

Prethodno smo naveli kako se crkveno i samostansko zdanje San Lorenzo nalazi u srcu predjela Castello u župi San Severo, jednoj od najfrekventnijih zona obitavanja hrvatskih iseljenika u Mlecima. Iz toga razloga u brojnim oporukama bilježimo kao mjesto užeg obitavanja iseljenika kuće koje su bile samostansko vlasništvo i nalazile su se u njegovoj neposrednoj blizini. Taj se podatak obično iskazuje u uvodnome dijelu oporuke, tipiziran je i obično glasi: *habitante in curia monasterii San Lorenzo, habitante in case del monasterio San Lorenzo, habitante nella contrada San Severo in case delle monache di San Lorenzo, in domibus monialium San Lorenzo, sta nella casa delle reverende monache di San Lorenzo* i slično.¹⁷ Podatke o obitavanju Hrvata u kućama koje su bile samostansko vlasništvo bilježimo i u mletačkim katastarskim popisima 17. i 18. stoljeća. Tako je u popisu stanovnika, najmodavaca i najmoprimaca predjela Castello (župa San Severo), načinjenom 1661. godine, na lokaciji *Fondamenta San Lorenzo* zabilježen kotorski patricij Tripun Paskvali (Pasquali), koji je samostanu plaćao godišnju najamninu u iznosu od 148 lira.¹⁸ Godine 1712., kada je načinjen novi katastarski pregled, na lokaciji nazvanoj *giù del*

---

¹⁵ Primjerice, iseljenik iz Zete Luka Radov iskazuje želju za pokopom *apud San Iohannem Baptistam in archis Schole Sclavorum* te joj ostavlja jedan dukat (ASV, NT, b. 968, br. 252, 23. IV. 1513.); Klara iz Šibenika uz pokop u grobnicama hrvatske bratimske udruge traži i služenje misa zadušnica u pripadajućoj crkvi (San Zuanne di Furlani) (NT, b. 43, br. 63, 31. III. 1538.), a Jelena, udovica Kotoranina Marka, bratovštini podijeljuje sva svoja dobra koja preostanu nakon podmirenja ostalih legata. Ta će imovina poslužiti za siromašne članice i članove rečene bratovštine (NT, b. 408, br. 116, 5. II. 1516.).

¹⁶ Crkva i samostan San Lorenzo spominju se u gotovo svakoj oporuci onodobnih žitelja Mletaka. Naime, jedna od ustaljenih oporučnih odredaba odnosila se na davanje legata osobama koje uime oporučitelja pohode mletačka sveta mjesta na dan njihova sveca zaštitnika i na određene blagdane. Uz crkvu San Pietro di Castello, Santa Croce i San Trinità, to je bila i crkva San Lorenzo. Zbog toga što je ta formulacija prisutna u svim oporukama kao njezin obvezan i jednoobrazano izrečen dio, ovdje ćemo izostaviti taj segment povezanosti hrvatskih iseljenika s rečenom crkvom i samostanom.

¹⁷ Takve podatke nalazimo, navedimo samo neke primjere, u oporukama Jurja Vilovića (ASV, NT, b. 42, br. 160, 3. IX. 1539.), Teodore Lukove iz Crne Gore (NT, b. 845, br. 291, 9. I. 1552.), Elizabete, supruge trgovca Ivana iz Kotora (NT, b. 1084, br. 193, 26. VII. 1556.), trgovca Nikole Buća iz Paštrovića (NT, b. 413, br. 355, 13. IV. 1557.), svećenika Petra Trasonico iz Paga (NT, b. 359, br. 646, 11. V. 1624.) i drugih. U jednom je primjeru riječ o iseljenici koja je izravno zaposlena u samostanu kao služavka, a to je Barbara Lukova iz Kotora koja *iam annis multis serviens in monasterio Sancti Laurentii* (NT, b. 408, br. 41, 12. XI. 1513.).

¹⁸ ASV, X Savi sopra alle decime in Rialto, Catastico di Venezia, b. 420, Sestiere San Pietro di Castello, parochia San Lorenzo, estimo 1661, fol. 350.

Ponte di San Lorenzo e Campo obitavao je pomorski poduzetnik Pavao Škrivanić, a visina najma iznosila je znatnih 110 dukata godišnje.¹⁹

Bliskost stanovanja i svakodnevne upućenosti na crkvu i samostan San Lorenzo rezultirala je i činjenicom da su brojni oporučitelji izvršiteljima oporuke imenovali tamošnje svećenike ili redovnice. Primjerice, Zadranka Blanka izvršiteljicom svoje oporuke imenuje tadašnju predstojnicu samostana San Lorenzo (nije izrijekom imenovana), kao i redovnice samostana Fiordelissu Malipiero te Catarinu i Menegu (bez oznake prezimena). Laura, predstojnica samostana San Lorenzo te tamošnja redovnica Catarina Dandolo izvršiteljice su oporučnih legata Jelene, udovice Mateja iz Ulcinja. U oporuci Jelene, supruge Stjepana iz Kotora, u istoj se funkciji bilježe neimenovana opatica samostana te Ivana iz Kotora, također djelatna u rečenom samostanu (*sacristana*), dočim je u oporuci Splićanke Lucije Jurjeve izvršitelj njezine posljednje volje svećenik Augustin, kapelan pri crkvi San Lorenzo. Naposljetku, u oporučnome spisu Franke Mazorana, udovice budvanskoga drvodjelca Andrije, koja svoj iskaz sastavlja u parlatoriju samostana, izvršitelji su aktualni (također nisu izrijekom imenovani) prokurator samostana San Lorenzo.²⁰

Više je od dvadeset oporučnih navoda u kojima hrvatski iseljenici iskazuju želju za pokopom u grobnicama crkve San Lorenzo. Katkada je to izrečeno bez nekih zasebnih dodatnih navoda, a često se uz odredbu o posljednjemu počivalištu govori o habitu sahrane, naplati za grobnicu, kao i istodobnom služenju misa zadušnica u istoj crkvi. Primjerice, mornar Juraj Antunov iz Senja za pokop namijenjuje četiri dukata te određuje da se u istoimenoj crkvi održe pojedinačne i gregorijanske mise (mise sv. Marije i sv. Grgura), a tri dukata za pokop namijenjuje Lucija, supruga Rade iz Budve. Pokop u crkvi San Lorenzo navodi u svojoj oporuci i Jelena, udovica Kotoranina Marka, izrijekom napominjući da je ondje pokopan i njezin suprug. Ista oporučiteljica određuje da njezino tijelo bude sahranjeno u habitu benediktinskoga reda, a svećeniku koji će ondje tijekom iduće godine slaviti mise u njezin spomen namijenjuje 12 dukata. Habit sv. Franje za svoje posmrtno ostatke određuju oporučiteljice Marina Volonić i Teodora Lukova iz Crne Gore. Spomena je zanimljiv i oporučni legat Katarine, udovice Hvaranina Luke, koja iskazuje želju za pokopom u crkvi San Lorenzo iz razloga što je upravo u tome samostanu njezina kći Justina redovnica.²¹

Većina oporučitelja služenje misa zadušnica najčešće povezuje s pokopom u crkvi San Lorenzo te u iskazu navodi i novčanu svotu koja će za tu svrhu biti namijenjena. Katkada se, međutim, služenje pojedinačnih i gregorijanskih misa ne vezuje uz izravan novčani legat, već se ta oporučna želja navodi jednoobrazno.²²

¹⁹ ASV, X Savi sopra alle decime in Rialto, Catastico di Venezia, b. 428, Sestiere San Pietro di Castello, parochia San Severo, estimio 1712, fol. 705v.

²⁰ ASV, CRS, b 21 (18. II. 1500.); ASV, NT, b. 742, br. 19, 19. II. 1507.; NT, b. 742, br. 18, ?, 1511.; NT, b. 279, br. 411, 15. X. 1554.; CRS, b. 21 (28. V. 1550.).

²¹ ASV, NT, b. 876, br. 376, 17. VII. 1477.; NT, b. 877, br. 43, 29. VIII. 1502.; NT, b. 408, br. 116, 5. II. 1516.; NT, b. 210, br. 398, 17. IV. 1546.; NT, b. 845, br. 291, 9. I. 1552.; NT, b. 70, br. 68, 7. VIII. 1557.

²² Blasius de Zagabria: Voglio celebrari messe nella chiesa di San Lorenzo (ASV, CRS, b. 21, 28. I. 1493.); Nicolò Lovo condam Nicolò de Antivari: Item volo et ordino quod celebravit missas S. Marie et S. Gregorii pro anima mea (ASV, NT, b. 958, br. 386, 6. VII. 1521.); Zuanna condam Radi de Cataro: Voglio celebrare una messa nella chiesa di San Lorenzo (NT, b. 44, br. 205, 8. III. 1528.); Lucia relicta Antonii de Curzola: ... una messa a settimana nella chiesa di San Lorenzo (NT, b. 42, br. 67, 20. VI. 1536.); Menegha velera relicta condam Luca da Budua: ... voglio messe S. Marie e S. Gregorio a San Lorenzo (NT, b. 81, br. 815, 31. I. 1546.).

Legati namijenjeni crkvi i samostanu San Lorenzo sljedeći su, osobito važan dio legata nekih hrvatskih oporučitelja. Katkada su ti legati izravno povezani s pokopom u grobnicama rečene crkve i služenjem misa zadušnica, ali se bilježe i primjeri u kojima oporučitelji, bez ikakvih obveza, određenim novčanim svotama ili predmetima iz svoje pokretne imovine darivaju crkveno zdanje benediktinskoga reda. Takve primjere bilježimo u oporukama Blaža iz Zagreba, koji crkvi i samostanu dariva značajan iznos od 120 dukata *pro anima sua*; Luke Radovog iz Zete (skromna darovnica u iznosu od tri libre); Jelene, udovice Kotoranina Marka Božovog (pet dukata), kao i Marijete, udovice senjskog mornara Jurja (dva prstena).²³ Pažnje su vrijedni oporučitelji koju svu svoju imovinu neraspodijeljenu ostalim legatima podjeljuju redovnicama benediktinskoga samostana s kojima su, kako svjedoče njihovi iskazi, tijekom života održavali višestruke veze. Primjerice, Blanka iz Zadra, uz iskazivanje želje za pokopom u grobnicama rečene crkve, svu svoju neraspoređenu imovinu daruje samostanu.²⁴ U oporuci Franke Mazorana, udovice Budvanina Andrije i stanovnice *in Corte delle monache di San Lorenzo*, izvršitelji su prokuratori samostana, a benediktinama je (uz druge manje dodatne legate) namijenjen *residuum delli tutti li miei beni* uz obvezu služenja zadušnica u spomen na darovateljicu i njezina pokojnoga supruga.²⁵ Slične odredbe opažamo i u oporuci Baranina Petra pokojnoga Ivana koji – nakon izumiranja njegovih imenovanih nasljednika (članova najuže obitelji) – preostatak imutka poklanja samostanu.²⁶

Duhovne osobe izravno povezane s benediktinskom crkvom i samostanom također su bile sastavni dio oporučnih legata hrvatskih iseljenika te je razvidno kako je riječ o redovnicama ili svećenicima koje su oporučitelji poznavali tijekom više godina svoga obitavanja u Mlecima. Bilježimo nekoliko takvih konkretnih oporučnih iskaza. U prvome primjeru Benedikta, udovica Trogirana Nikole Jakovljeva ostavlja Lauri Malipiero i Isabelli Memmo, mletačkim plemkinjama i redovnicama samostana San Lorenzo nekoliko svojih odjevnih premeta,²⁷ dočim Lucija, pokojnoga Jurja iz Splita, stanovnica u kući koja je u vlasništvu svećenika Augustina, kapelana crkve San Lorenzo i ujedno njezina oporučiteljica, potonjem namijenjuje svu svoju imovinu (kapital uložen u određen stabilan fond) uz uvjet da svake godine u crkvi San Severo održava mise zadušnice u spomen na oporučiteljicu.²⁸ Iz plemićke obitelji Buća sredinom 16. stoljeća čak su dvije članice bile redovnice u samostanu San Lorenzo. Stoga ih imućni trgovac Nikola Buća iz Paštrovića izrijekom spominje u svojoj oporuci (sestru Barbaru i nećakinju Brigitu) te obdaruje sa po pet dukata.²⁹ Naposljetku, u oporučnome dokumentu koji se odnosi na Šibenčanku Jelenu Plastovac zabilježeno je također više benediktinskih redovnica. Lucreziji i Corneliji, kćerima Lorenza Loredana (u čijoj je kući u predjelu San Polo Jelena obitavala) i redovnicama u San Lorenzu ostavlja po deset dukata te još dva dukata namijenjuje tamošnjoj redovnici

---

²³ ASV, CRS, b. 21, 28. I. 1493.; ASV, NT, b. 968, br. 277, 10. IX. 1515.; NT, b. 408, br. 116, 5. II. 1516.; NT, b. 127, br. 674, 29. VIII. 1526.

²⁴ ASV, CRS, b. 21, 18. II. 1500.

²⁵ ASV, CRS, b. 21, 28. V. 1550.

²⁶ ASV; CRS, b. 21, 17. IX. 1567.

²⁷ ASV, NT, b. 577, br. 48, 7. IV. 1535.

²⁸ ASV, NT, b. 279, br. 411, 15. X. 1554.

²⁹ ASV, NT, b. 413, br. 355, 13. IV. 1557.

Simoni. Dio svoje posteljine (*un paro de linzuoli*) također ostavlja rečenim redovnicama, a sestre iz obitelji Loredano i njihov otac ujedno su i glavni nasljednici (i izvršitelji oporuke) Jeleninih novčanih sredstava koja se nalaze *fuori di Venezia*.³⁰

U završnome dijelu rada zasebno ćemo se pozabaviti pojedinačnom raščlambom nekoliko oporuka u kojima su, više nego u drugima, na razne načine spomenuti crkva i samostan San Lorenzo. Navodi iz tih oporuka uglavnom nisu bili podrobnije spomenuti u prethodnim razmatranjima ovoga rada. Kronološkim je slijedom na prvome mjestu oporuka Barbare, supruge Pavla Hvaranina, stanovnice župe San Pietro di Castello. Izvršiteljima je imenovala mletačkoga poznanika Pasqualea (voćar u Castellu), sunarodnjakinju Mariju iz Vodica i Mlečanku Marchesinu, pri čemu obje izvršiteljice obitavaju u neposrednoj blizini samostana San Lorenzo. Za svoje posljednje počivalište Barbara je odabrala grobnicu u crkvi San Lorenzo, a trošak pokopa trebao je biti podmiren sredstvima koja je sadržavao njezin miraz. Govoreći, nadalje, o pojedinostima prilikom samoga pogreba, oporučiteljica iskazuje želju da se u crkvi njezine sahrane odmah poslije ukupa održe mise te u tu svrhu namijenjuje tri dukata. Naposljetku, u završnome dijelu oporuke saznajemo i da je jedan od potpisnika oporuke, možda također sastavljene u parlatoriju samostana, upravitelj (gastald) San Lorenza Jacopo.³¹

Prema podatcima o povezanosti hrvatskih iseljenika s benediktinskim samostanom slijedi oporuka već spomenute Barbare Lukove iz Kotora, koja prema riječima iz oporuke već niz godina posluhuje u San Lorenzu. Tijesno povezana s tamošnjim redovnicama, Kotoranka izvršiteljicom oporuke imenuje aktualnu opaticu Cristinu Bembo, kojoj prepušta na volju mjesto njezina posljednjega počivališta. Navodeći da želi biti ugrobljena u habitu benediktinskoga reda, iskazuje molbu predstojnici da se pobrine za služenje 150 misa nakon njezine smrti. Nadalje, za samu crkvu San Lorenzo ostavlja pet dukata, koliko poklanja i svećeniku te crkve. Njezina kći Laurencija čini se da je u trenutku pisanja oporuke štice-nica samostana te joj namijenjuje dio svojih odjevnih predmeta. Izriekom spominje i svećenika Dominika, nećaka sakristanke Ivane (također Kotoranke) te mu u svrhu služenja dnevnih misa ostavlja 36 dukata. Naposljetku, svu svoju imovinu namijenjuje samostanu San Lorenzo.³²

U radu su prethodno na nekoliko mjesta zabilježeni grbaljski iseljenici Stjepan Tartaro i supruga mu Jelena. Raspoložemo s nekoliko njihovih oporuka i kodicila koji izravno posvjedočuju o njihovim bliskim vezama s crkvom i samostanom San Lorenzo. Kronološki je prva oporuka Stjepana Tartara, napisana 1513. godine. Iskazujući želju za pokopom u crkvi San Severo, Tartaro u nastavku obdaruje brojne mletačke crkvene ustanove (među kojima i zavičajnu bratovštinu sv. Jurja i Trpuna)³³ i duhovne osobe, kao i članove svoje obitelji i sunarodnjake. Posebice se obazire na samostan San Lorenzo te nalaže izvršiteljima svojih oporučnih želja (nećak Ivica/Zanetto i Andrija, suprug njegove nećakinje Pavle)

³⁰ ASV, NT, b. 393, br. 301, 18. IV. 1587.

³¹ ASV, NT, b. 739, br. 14, 31. X. 1447.

³² ASV, NT, b. 408, br. 41, 12. XI. 1513.

³³ Tartaro je u hrvatskoj bratovštini obnašao vodeće upravne dužnosti, a 1508. godine spominje se i kao njezin predstojnik. Usp. G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 233; L. ČORA-LIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«, str. 245.

da tijekom iduće tri godine rečenom samostanu isplate pozamašan iznos od 300 dukata. To je ujedno i iznosom najveća donacija koju Tartaro namijenjuje nekoj od mletačkih crkvenih ustanova.³⁴ Sljedeću je oporuku Tartaro dao načiniti godinu dana kasnije. Iako se glavnina oporučnih odredaba vezanih uz mletačke crkvene ustanove, duhovne osobe, članove obitelji i sunarodnjake u velikoj mjeri ponavlja, opažamo neke nove pojedinosti vezane uz benediktinsku crkvu i samostan. U tome spisu izrijekom je na samome početku navedeno da obitava u župi San Severo, *nelle case delle reverende meneghe di San Lorenzo*. Drugi bitan podatak odnosi se na mjesto njegova pokopa. Tartaro izričito nalaže izvršiteljima da to bude *in la gixia de le reverende monache di San Lorenzo di Venezia overo nella sua giesiola di San Sebastian*³⁵ *in sua sepoltura per il qual archa et sepoltura li lasso et ordeno ducati 50*.³⁶ Sljedeća Tartarova oporuka potječe iz 1519. godine. Već iz uvodnoga dijela opažamo kako se Tartaro vratio prvotnoj želji za pokopom u crkvi San Severo u kojoj je, prema vlastitim riječima, dao podići obiteljsku grobnicu. Ponavlja se, nadalje, i odredba o darivanju 300 dukata benediktinskim redovnicama, ali i precizira uvjet – iznos je namijenjen za tamošnjeg svećenika koji će tijekom idućih godina služiti mise u spomen na pokojnika.³⁷ Imućni grbaljski poduzetnik Stjepan Tartaro preminuo je 2. rujna iste godine, svega petnaestak dana od sastavljanja završnog oporučnog spisa. O datumu njegove smrti posvjedočuje natpis na grobnici koji danas – usljed rušenja crkve 1829. godine – ne možemo izravno vidjeti, ali nam je njegov sadržaj poznat iz ranije nastalih mletačkih kroničarskih zapisa.³⁸

Raspolažemo i s nekoliko oporučnih spisa Stjepanove supruge Jelene, napisanih u vrijeme njezina udovištva. Riječ je o imućnoj i poduzetnoj iseljenici koja je, kako svjedoče oporučni navodi, naslijedila suprugove trgovačke poslove te u posljednjim godinama života raspolagala znatnim kapitalom. U oporuci nastaloj 1525. godine Jelena Tartaro, također vjerojatno stanovnica u kućama u vlasništvu samostana San Lorenzo (izrijekom to nije navedeno u tekstu oporuke) određuje da izvršitelji njezine oporuke budu trgovac Aleksije iz Paštrovića, Battista Con iz mjesta Ponte di Brenta (područje na kojemu su supružnici Tartaro imali zemljišni posjed), kao i aktualna predstojnica samostana San Lorenzo. Mjestom svoga posljednjega počivališta imenuje crkvu San Severo, izričito napominjući da je ondje sahranjen i njezin suprug Stjepan. Ostale se oporučne odredbe odnose na mletačke crkvene ustanove, kao i na članove obitelji i prijatelje, a nerijetko i poslovne partnere.³⁹ Drugu, i opsegom bitno veću oporuku, Jelena je dala načiniti 1530. godine. Jedinim izvršiteljima oporuke imenuje Paulu Malipiero, tadašnju predstojnicu samostana San Lorenzo, kao i prokurateore rečenog samostana. Oporučiteljica predstojnici povjerava i vrlo važan

---

³⁴ ASV, NT, b. 742, br. 58, 18. VII. 1513.

³⁵ Manja je benediktinska crkva San Sebastian bila podignuta neposredno uz crkvu San Lorenzo. Usp. L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«, str. 238.

³⁶ ASV, NT, b. 1200, br. 150, 5. XI. 1514.

³⁷ ASV, NT, b. 958, br. 442, 15. VIII. 1519.

³⁸ Natpis je u hrvatskome prijevodu glasio: »Ovdje leži tijelo Stjepana Tartara, koji je ovo djelo još za života posvetio za sebe, te za suprugu, nećaka i svoje baštinike, koji će dušu predati Bogu, a kosti ovamo. Umro je 4 dana prije septembarskih nona (2. rujna) 1519«. Natpis je objavio Emmanuele Antonio CICOGNA u svome djelu *Corpus delle iscrizioni veneziane*, sv. III, Venezia, 1830. (ristampa: Bologna, 1969.), str. 101. Usp. L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«, str. 242.

³⁹ ASV, NT, b. 391, br. 280, 2. V. 1525.

zadatak, a to je nadzor nad iznimno velikim novčanim kapitalom od 600 dukata koji se treba – prema nahođenju Paule Malipiero – investirati u neke druge poslove. Predstojnica će nadzor i upravu nad kapitalom imati sve do punoljetnosti Jelenine nećakinje Antonije Tartaro, a nakon toga, u trenutku udaje, imetak prelazi u njezino trajno vlasništvo. Jelena je za života dio nemalih novčanih sredstava uložila u kupnju poslovnih prostora u gospodarski atraktivnim dijelovima Mletaka. Među njima bio je i *banco* (prodajno mjesto, dućan) u neposrednoj blizini Piazza San Marco. Prodajno je mjesto kupljeno s izričitom namjerom da dio prihoda (najvjerojatnije od njegova najma) budu dodjeljeni samostanu San Lorenzo (pet dukata godišnje). Veći je dio prihoda namijenjen siromašnim članovima njezine obitelji tijekom idućih četrdeset godina, a potom će prodajno mjesto u cijelosti pripasti samostanu, uz uvjet *che ogni anno le ditte monache fazano un aniversario per anima mia et del mio marido et tutti li miei morti*.⁴⁰ Naposljetku, završna oporuka Jelene Tartaro načinjena je 1534. godine. Uglavnom ponavljajući odredbe sadržane u prethodnim oporučnim spisima, oporučiteljica unosi određene promjene glede prodajnog mjesta u užem središtu grada. Trećina prava na prodajno mjesto dodjeljuje se samostanu San Lorenzo, dočim druge dvije trećine namijenjuje nećaku Ivanu, ali uz uvjet da potonji isplati samostanu sto dukata.⁴¹ Istoga dana (14. rujna 1534.) napisan je dodatak Jelenine prethodno spomenute oporuke. Sažet je i u osnovi ne donosi nikakve bitnije promjene u odnosu na osnovni oporučni spis. Kako nemamo sačuvane podatke o nekim novim Jeleninim izmjenama sadržaja oporuke, možemo s velikom sigurnošću pretpostaviti da njezinu smrt možemo datirati u 1534. godinu (poslije 14. rujna).

Izvori bilježe još nekoliko hrvatskih oporučitelja koji su u svojim oporukama višestruko i raznovrsno spominjali ovdje razmatran benediktinski samostan. Prva od njih odnosi se na sakristanku (svjetovna funkcija) Ivanu iz Kotora, a datirana je u 1521. godinu. Blisko povezana s rečenim samostanom, Ivana je kao izvršiteljice svoje posljednje volje imenovala predstojnicu Franceschinu Barbaro te redovnicu Mariettu Bembo, iskazujući u susjednome navodu želju i da njezini posmrtni ostatci budu pokopani u crkvi toga samostana i to u habitu franjevačkih trećoretkinja. Drugi se oporučni navodi odnose na služenje misa u toj crkvi. Naime, prije samoga pokopa oporučiteljica određuje da se u benediktinskoj crkvi održi trideset misa (bez navođenja novčane naknade); toj crkvi dariva i pet dukata kako bi se tijekom idućih deset godina održavao spomendan na oporučiteljicu, a sav ostatak svoje imovine dariva svećeniku koji će njoj na spomen u istoimenoj crkvi održavati zadušnice.⁴²

Posljednja oporuka koju ćemo ovdje razmotriti glede analizirane problematike pripada Jeleni Dimitijevoj iz Kotora, udovici Kotoranina Stjepana, stanovnici *in curia monasterii San Lorenzo*. Kao i u nekoliko predhodnih primjera, i ovdje se kao izvršiteljice oporuke spominju redovnice samostana San Lorenzo – predstojnica Franceschina Barbaro i Paula Malipiero. Oporuka sadržajem nije opsežna i bilježi tek najosnovnije podatke o Jeleni Dimitrijevoj, a bliska povezanost sa samostanom San Lorenzo ogleda se u činjenici da su

⁴⁰ ASV, NT, b. 190, br. 225, 7. III. 1530.

⁴¹ ASV, NT, b. 1084, br. 196, 14. IX. 1534.

⁴² ASV, NT, b. 676, br. 515, 3. IV. 1521.

benediktinke željom oporučiteljice glavne nasljednice njezine cjelokupne imovine.⁴³ Kotoranka Jelena načinila je novu oporuku četiri godine kasnije (1528.). Ondje se – naspram crkve San Francesco della Vigna iz prvotne oporuke – kao mjesto posljednjega počivališta navode grobnice u crkvi San Lorenzo. Izvršitelji oporuke su mletački građani Gerolimo Aymo i Francesco Manoleso, kao i redovnica benediktinskoga samostana Maria Malipiero. Kada je, nadalje, riječ o crkvi i samostanu San Lorenzo, oporučiteljica iskazuje želju za služenjem četiriju misa nakon njezina ukopa te za tu svrhu ostavlja 25 solida, dočim još jednu tamošnju redovnicu s kojom je očito tijekom života bila povezana (Maria Rene) dariva s dva dukata. Naposljetku sva svoja neraspoređena dobra poklanja samostanu San Lorenzo, čime i završava taj oporučni spis.

Zaključak

Jedna od prevažnih sastavnica koja se odnosi na život i djelovanje hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima svakako je bila njihova religioznost i veze s tamošnjim crkvenim ustanovama. Oporučni spisi kao jedan od najvrjednijih i najsadržajnijih izvora koji posvjedočuju o njihovu svakodnevlju nedvojbeno svjedoče u prilog tome. U fokusu ovoga istraživanja bili su benediktinski samostan i crkva San Lorenzo, smješteni u istočnom gradskom predjelu Castello, u više prošlih stoljeća središnjoj zoni useljavanja i obitavanja iseljenika zavičajem sa širega područja istočne jadranske obale. Riječ je o vrlo uglednoj crkvenoj ustanovi koja je u životu stanovnika nastanjenih u neposrednoj blizini, ali i onih iz nešto udaljenijih župa, imala vrlo važnu ulogu u njihovu uobičajenom ispunjavanju vjerskih obveza. Tragom oporučnih spisa hrvatskih iseljenika od 15. do 17. stoljeća, vremena kada su prekojadranske migracije postigle svoj vrhunac, razvidni su svekoliki oblici komunikacije oporučitelja s rečenom crkvenom ustanovom. Riječ je o mjestu stanovanja (u župi San Severo u kojoj se nalazio benediktinski kompleks San Lorenzo), izravnom djelovanju pri samostanu, ali i svakodnevnim, ljudskim kontaktima koji su rezultirali da su redovnice i prokuratorji samostana nerijetko bili izvršitelji oporuka hrvatskih iseljenika i obdarenici dijelom njihovih legata. Grobnice crkve San Lorenzo često su i mjesto posljednjega počivališta Hrvata koji su u Mlecima pronašli svoju novu domovinu; ondje su služene zadušnice za spas njihove duše, a za potrebe crkve darivani su svakovrsni legati. Raščlamba tih dokumenata otkriva nam šarolik spektar hrvatskih iseljenika – od kapetana, paruna brodova i trgovačkih poduzetnika do običnih mornara, škverana i služavki sa širokoga područja istočnoga Jadrana, od istarskoga sjevera do Budve. Osobe su to raznolikih gospodarskih mogućnosti, pretežito srednjega imovnog statusa, ali se – iščitavanjem više desetaka oporuka – opaža njihova bliskost i povezanost s uglednim mletačkim benediktinkama, kao i pregnuće, iskazano najčešće neposredno prije smrti, da zagovor za spas svoje duše povjere upravo toj crkvenoj ustanovi. Taj nam pokazatelj, zorno izrečen izvornim gradivom, ujedno i posvjedočuje o uklopljenosti hrvatske zajednice u Mlecima u novu sredinu obitavanja, ali vjerujemo i pridonosi dodatnome poznavanju hrvatsko-mletačkih crkvenih poveznica tijekom dugoga niza prošlih stoljeća.

---

⁴³ ASV, NT, b. 410, br. 89, 20. IV. 1524.

*Summary**VENETIAN CHURCH AND MONASTERY SAN LORENZO IN THE LAST WILLS OF THE CROATIAN EMIGRANTS (15TH – 17TH CENTURIES)*

This article is based on the archival sources from the Archivio di Stato di Venezia, primarily on the testamentary records of the Croatian emigrants that are preserved within archival series Notarile testamenti and Corporazioni religiose soppresse. Autor focuses on the relation between the Croatian emigrants and respectable Venetian church and Benedictine monastery of San Lorenzo, that is placed in the part of Venice called Castello, which was frequently also dwelling place of non-Venetian national groups. Time frame of this investigation covers period between the fifteenth and seventeenth centuries. In the first part of the article author delivers general and basic data (gender, origin, occupation, place of residence, economic possibilities etc.) about the Croatians connected with the above-mentioned Benedictine institution. The chief part of the article is dedicated to the analysis of the information from the last wills; author evaluates the church of San Lorenzo as a burial site and place where the memorial services were held for the deceased Croatian emigrants. Moreover, author analyzes testamentary bequests to Benedictine monks, as well those bequests in which monks and nuns were recorded as executors of the last wills. In the closing part of the article, author examines in detail some of the analyzed testaments. The main goal of this contribution is to reveal and discuss a part of a religious life and piety of the Croats who emigrated to Venice, in the context of the rich and still not sufficiently investigated historic relations between Croatia and Venice.

KEY WORDS: *migrations, Venetians, church and monastery San Lorenzo, testaments, history of late medieval and early modern period, ecclesiastical history.*

